

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

7

Kurucusu:

Hakkı Dursun YILDIZ

Âmil ÇELEBİOĞLU Armağanı

İstanbul, 1993

ÜMMÎ DİVAN ŞAİRLERİ

CEMAL KURNAZ*

Ümmî, okur-yazarlığı olmayanlar hakkında kullanılan bir tâbirdir. Sözlü kültürleri yaratanlar genellikle ümmî halk sanatkârlarıdır. Başka bir söyleyişle, gelenek de kendi gücüyle ümmî sanatkârlarını yaratır. Anonim halk edebiyatı ve Âşık edebiyatı için durum böyledir.

Dinî-tasavvufî edebiyat içinde de ümmî şairler yetişmiştir. Câmî ve tekkeler etrafında oluşan yoğun kültür atmosferi içinde sözlü kültürünü geliştiren kabiliyetlerin zamanla şiir söylemeye başlamaları gayet tabiidir. Bunların içinde Ümmî İsâ (15. yy.), Kemâl Ümmî (öl. 1475), Ümmî Sinan (öl. 1551-52), Vâhib Ümmî (16.yy.) ve Sinan Ümmî (öl. 1664-65) gibi ümmîliği mahlâs olarak alanlar da vardır. Ancak, bunların isimlerine bakarak hepsini ümmî sanmamalıdır. Ümmîlik aynı zamanda Hz. Peygamber'in önemli vasıflarından olduğu için, kendisinde kudsiyet görülen bazı şahıslara bu sıfat izafe edilmiştir. Bunlar arasında en meşhuru olan Yunus Emre, şiirlerinde bizzat kendisi ümmî olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte, onun okur-yazar olduğu artık kesinlikle kabul edilmektedir. O halde bu ümmîliğin, formel eğitim müesseseleri dışında, tasavvufun kendi metot ve vasıtalarıyla kazandırdığı "irfan" bilgisini kapsamadığı anlaşılmaktadır.

Biz bu yazımızda, bunlar dışında kalan ümmî divan şairlerini ele alacağız.

1. CEMİLÎ (870/1465-66 - 950/1543-44 ?)

Cemîlî, 1465-66 yıllarında Diyarbakır'da doğdu. Akkoyunluların hâkim olduğu dönemde Tebriz'e gitti. 1494-95 yıllarında Herat'a geçti. Burada, Sultan Hüseyin Baykara'nın veziri meşhur şair Ali Şir Nevâî'nin

* Doç. Dr., Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

şiiirlerine nazireler söyledi. (Latifî'ye göre bu nazireler, Nevâtî'nin üç ciltlik divanına "külliyyen kafiye-be-kafiye" meydana getirilmiştir.). 1500-1501 yıllarında Nevâtî'nin, 1503-1504 yıllarında da Baykara'nın vefatından sonra tekrar Tebriz'e döndü. Akkoyunluların çöküp, Şah İsmail-i Safevî'nin Azerbaycan'ı istilasına üzerine memleketi olan Diyarbakır'a geldi. 1508-1509'da Şah İsmail orayı da işgal edince, İstanbul'a gitti. 1543-44'deki vefatına kadar burada şuarâ sohbetlerinde bulunarak vakit geçirdi.

Sehî, Cemîlî'nin "diyâr-ı Şark"dan gelmiş bir Türkmen; Latifî ve Hasan Çelebi "Türkistan şairlerinden" olduğunu söylemekle yetinirken; Kafzâde Fâizî ve Kâtip Çelebi, onun "Âmidî", yani Diyarbakırlı olduğunu belirtirler. Ali Emirî de bu son görüşe katılmaktadır.

Tezkiresini 1538'de tamamlamış olan Sehî, Cemîlî'nin Anadolu'ya geleli hayli zaman olduğunu, şiiirlerinin tamamını Türkçe yazdığını; bu sebeble, bazı dostların onu Osmanlı şairlerinden ayrı görmediklerini; kendisinin de bu düşünceyle tezkiresine dahil ettiğini söylüyor. Onun, hoş tabiatlı, âşıkane çok şiiire sahip bir şair olduğunu belirtiyor. "*Ulûm-ı müktesebeden çendân behremend değil*", ifadesi onun ümmî, en azından doğru dürüst bir tahsil görmediğini düşündürüyor.

Sehî, Cemîlî'yi, yaratılışının gereği olarak "ne denli gerekse" irticâf şiiir demeye kâdir ve özellikle gazel söylemekte mâhir bir şair olarak değerlendirir. Latifî ise, onun şiiirlerini pek beğenmez. Nevâtî'ye yazdığı nazireler hakkında söylediği, "*sadece vezin ve kafiye itibariyle naziredir; sanat, hayâl ve sözlerinin letâfeti açısından değil..*" sözleri, bu olumsuz kanaatinin bir ifadesidir.

Kaynaklar, Cemîlî'nin "mufassal" bir divanı olduğunu belirtirler. (Topkapı Müzesi R. 755 numarada kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır: Fehmi Edhem Eldem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, C.II, İstanbul 1961, s. 101. Bu nüsha esas alınarak bir de çalışma yapılmıştır: Nergis Biray, *Cemîlî Divanı* (Metin-Gramer Notları-Sözlük), Gazi Üniv. Sos.Bil.Enst. Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988).

Cemîlî, şiiirlerinin değerinden daha çok, hayat macerasıyla Anadolu ile Herat kültür çevreleri arasındaki sıkı münasebeti göstermesi bakımından önemli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şairin, tezkirelerde örnek olarak kaydedilen beyitleri şunlardır:

Ġubâr-ı mey-kedeyi tütüyâ bilürse n'ola
Gözi ħapuda açıldı tıfl-ı mey-ħâruñ

*

Bir biriyle anları her Őeb güler oynar Őanur
Bilmeyen süz u güdâzi Őem' ile pervânede

*

Dıraħt-ı derd idi ğüyâ vücûdı Ķays-ı Őeydânuñ
Ki murgân-ı belâ vü mihnet anda âŐiyân itdi

*

Oldı fânüs-ı hayâl içindeki Őûret gibi
Veh ki ser-gerdân Cemîli künbed-i gerdân añâ

*

İrdi ğüyâ bülbül efgânı ħulaĝına ğülüñ
Kim irürdi câmesinüñ ħâkini dâmânına

*

Bolmasun ol encümen kim anda Őahbâ bolmaya
Bolmasun Őahbâ daħi ger bir dil-ârâ bolmaya

Neylerem ol meclisi anda ki ben divâneĝa
Bir melek-simâ perî-veŐ bâde-peymâ bolmaya

(Kaynaklar: *Sehî*, 117; *Latîfî*, 122; *Hasan Ķlb*, I, 262; *Künhü'l-
Ahbâr*, 8; *Fâizî*, 25; *Tuhfe*, I, 159; *Âmid*, 154-155; *Sicil*, II, 87; *Mecelle*,
174; *Kesfüzzünûn*, I, 782.)

2. ĶAĝŐIRCI ŞEYHÎ (15. yy.)

Şeyhî Bursalıdır. Şair Ahmed Paşa'nın muhiblerindedir. Fatih Sultan Mehmed devrinde vefat etmiştir. ĶakŐır dikerek geħimini saĝladığından "ĶaĝŐırcı Şeyhî" diye anılmaktadır.

Şehî, onun ümmî olduğunu şu sözlerle belirtir: “Ulûm-ı mütedâvileden çendân behre-mend vefünûn-ı mütekâsireden sûd-mend değül. Lâkin, müsâhabeti her gâh ehl-i ilm tâ'ifesiyle olup, tabi'at kuvvetiyle nazma kâdir olmuş...”

Şeyhî'nin gazelleri pek meşhur değildir. O, “müfred”leriyle şöhret kazanmıştır. Birden bire, irticalen şiir söyleme kabiliyetine sahiptir. Letâif söylemede başarılıdır. Çoğu bir hikâyeye bağlı olan latife tarzı beyitlerinde hezele meylettiği görülür.

Tezkirelerde buna dair anekdotlar bulunmaktadır:

Bursa'da Hamaloğlu adıyla anılan mal ve kemâl sahibi bir tüccar, Topuklu adında bir güzeli birçok mal verip gayret sarfederek yanına alınca, Şeyhî şu beyti söylemiş:

Topuklu'nun gümüşden kubbelerini
'Aceb urdı götürdi İbni Hammâl

Âlimler arasında sakal ve bıyığı gür, karayağız bir müderris bulunmaktadır. Aynı zamanda sert mizaçlı olduğundan Güre Kedi lâkabıyla anılmaktadır. Şeyhî, bu zât için şu beyti söylemiştir:

Güre Kedi'nün kara bıyığı
Ağzında hemân şıçana beñzer

Paşa Çelebi adında bir müderris, Hırızma Şücâ adıyla tanınan mollaya gittiğinde, şu beyti demiştir:

Paşa'nun iştihası kıl kaparken
Benüm cânım hırızmayı nidersin

Hâce İlyasoğlu İlyas Çelebi'nin hasisliği hakkında da şu beyti söymemiştir:

'İlyas Çelebi şöhbet için bir ciger almış
Gelsün beri meydâna kimün kim cigeri var

Sultan Bayezit Bursa'da Yeni Han'ı inşa ettiğinde şu tarihi demiştir:

Yeñile yapılan Sulţân Hânı
Binâsın bilmezem târihi hoşça (H.914/M.1508-9)

Bursa'nın Yer Kapısı'nı tarif için şöyle demiştir:

Hîşâr'ıñ Yer Kapısı'nı şorarsañ
Ağaç Bâzârı'na var da döni vir
Şu beyitler de Şeyhî'nindir:
Hicrûñ düninüñ uzunlığından
Vaşlıñ seheri umılmaz oldı
Nergislerinüñ firâkı ile
Kirpiklü gözüm yumılmaz oldı

(Kaynaklar: *Sehî*, 121; *Hasan Çlb.I*, 531-32; *Tuhfe*, I/171; *A'lâm*, IV, 2894; *Sicil*, III, 181.)

3. HUFFÎ (15.yy.)

Edirmelidir. Latifî'ye göre, asıl mahlâsı "Haffî" olduğu halde, mesleği "haffâf", yani ayakkabıcılık olduğu için bazıları "zamm-ı hâ" ile Huffî demişlerdir. Ancak, diğer kaynakların da kaydettiği gibi, doğrusunun bu olması gerekir.

Latifî, onun "*ulâm-ı müktesebeden bî-behre ve beyne'l-avâm âmîlikle pür-şöhre*" olduğunu belirtir. Buna rağmen, yaratılışındaki selâkat ve kabiliyetle fasih ve sahih sözler söylemiştir. Âlî'ye göre, "ba'zı lûgat, elfaz ve ibârâtı ehlinden işitmekle zabt edip", dinlenmeye değer gazeller yazmıştır.

Latifî, bunun sebepleri üzerinde uzun uzun durmaktadır. Ona göre Huffî, *terakkiyü'l-ukalâ bi-mücâleseti'l-ezkiyâ* (=Akıl sahiplerinin yetişip ilerlemesi, zeki, kültürlü kimselerle bir arada bulunmakla olur) sözü gereği,

sürekli kâmil ve fâzıl kimselerle sohbet ve münasebet halinde olmuş; *huzi' l-ilme min efvâhi' r-ricâl* (=ilmi, toplumun ileri gelen yüksek kişilerinin ağzından al) sözüne uyarak o kadar çok lûgat, ibârât ve aklî-naklî meseleyi hafızasına kaydetmişti ki, kitabsız-deftersiz müftî ve müderris olmuş idi. Hatta, rivayete göre, bu durumu pek inandırıcı bulmayan Fatih Sultan Mehmed, onu huzuruna çağırılmış, "sevâd-hân", yani okur-yazar olmadığı halde böylesine güzel şiirler söylemesini takdir ederek, ihsanlarda bulunmuştur.

Latîfî, Huffî'nin "müretteb ve müdevven eş'ârı ile hayli iştihârî" olduğunu söyler. Keşfüzzünûn'da da divanı olduğu kayıtlıdır.

Edebî sanatlardan en çok cinasa meyleden şairin tezkirelerde zikredilen beyitleri şunlardır:

Sâkin-i mehâne oldum yine şâhib-bâdeyem
Sâki mellâh u kadehler zevrağ olmuş bâde yem

*

Hîç ele mâl-ı yetim ile mey almalı degül
Gel birin al diseler saña mey al mâlı degül

*

Fitneden gerçi anuñ hâli dañi hâli degül
Lîk cân u dil alan gözleridür hâli degül

*

Dirseñ ki keder bulmaya âyine-i hüsnüñ
Ağlatma şâhâ 'âşîkuñ eylesün âh

*

Zülfüne şâne vurmağıl boynuña çok vebâl olur
Kim nice cân u dil düşüp ayağa pây-mâl olur

*

Cihânda çarğ-ı lu'bet-bâz oynlar oynamışdur kim
Hezârân Bû 'Ali Sinâ anuñ oynında mülzemdür

*

Ayıram ağıyarı Hâk yarı kılursa yârdan
Fırşat el vire yetem item düşürem yârdan

(Kaynaklar: *Latîfî*, 148-49; *Hasan Çlb.* I, 344; *Künhü'l-Ahbâr*, 30; *Enîsü'l-Müsâmirîn*, 76a; *Kesfüzzünun*, I, 788; *A'lâm*, III, 2052; *Tuhfe*, I, 254.)

4. RÂ'YÎ (16.yy.)

Latîfî'ye göre, ümmî olduğu halde “rengîn ve nefis kelimâta kâdir” bir şairdir. Hecâyı ebcede dek, bir rivayette tebbete dek okumuştur. Şûrîde-hâl ve dîvânedir. Hasan Çelebi, onun halk içinde pek tanınmadığını belirtir. Şu beyit onundur:

Ol meh cefâyı şanma ki devrândan öğrenür
Bî-mihr ü bî-vefâlığı devr andan öğrenür

(Kaynaklar: *Latîfî*, 163; *Hasan Çlb.* I, 397; *A'lâm*, III, 2264; *Sicil*, II, 368.)

5. TÂLIBÎ (16.yy.)

Kefelidir. Ârif Hikmet, onun “1000 asrı şuarâsından” olduğunu belirtir. Tatar hanı mâdihlerindedir. Latîfî, onun ümmî olduğu halde güzel şiirler söylediğini ifade eder. Bununla birlikte, şiirinin doğru yerlerine bile itiraz edip tenkit etseler, bilgisi olmadığı için cevap verip kendisini savunamazdı. Hasan Çelebi, onun şiirinde asla güzellik bulunmadığı halde Latîfî'nin medhettiği görüşündedir.

Baş getürdi zülf-i pür-çinüñ Hıta'dan ala baç
Bağladı mülk-i Hoten yollarını ala haraç

(Kaynaklar: *Latîfî*, 232; *Hasan Çlb.* II, 582; *Ârif Hikmet*, *A'lâm*, IV, 2989; *Tuhfe*, II, 580; *Sicil*, III, 241.)

6. SIYÂBÎ (16. yy.)

Merzifonludur. Terzi olduğu için Siyâbî mahlâsını kullanmıştır. Kaynaklarda, ümmî olmasına rağmen , kabiliyeti sayesinde güzel şiirler söylediği belirtilmektedir.

Elifler serv rengin gül gibi sinemde dâğum var
Mağabbet sebze-zârında yinebir tâze bâğum var

*

Ben o terzî güzeliñ eskiden âvâresiyem
Olmadum iki yağa ıssı vü bî-çâresiyem

(Kaynaklar: *Latîfî*, 113-14; *Hasan Çlb. I*, 243; *Mecelle*, 165; *Tuhfe*, I, 196.)

7. BÎDÂRÎ (öl. 968/1560-61)

Kaynaklar, Bîdârî'nin Acem vilayetindeki Dergazih'den ve şair Sehâbî'nin biraderi olduğunu belirtirler. Anadolu'ya geldikten sonra sürekli şairlerle birlikte olmuş ve Türkçe yazmaya meylederek şiir sanatını öğrenmiştir. Aslında Acem diyarından, daha doğrusu İran ve ötesinden gelen Türk asıllı şairlerin edâsı pek beğenilmediği halde, hiç bir nesne okumamış olan Bîdârî'nin şiirlerindeki nefâset ve selâset dikkat çekecek güzellikte bulunmaktadır. Hafızasında, eski ve yeni şairlerin şiirlerinden çok sayıda bulunması da onun zikredilen özelliklerindedir. Mesleği sarraflık idi. İçkiye düşküdü. Gelibolulu Âli, Bîdârî'nin nice zaman "dâhil-i bezm-i ni'âmı" olduğunu belirtir. III.Murad'ın son zamanlarında 968/1560-61 tarihinde vefat etmiştir.

Göz göz oldı cism-i zârum nâvek-i dil-dârdan
Cümleten çeşm oldum ammâ doymadum didârdan

*

Şüret-i yâr ile dil hânesini deyr eyle
Yâri her küşede bir şüret ile seyr eyle

*

Kıddüm hilâle döndi tenüm bir hayâldür
 Ya'nî ecel gelüp beni bulmak muhâldür
 Ta'cîl idüp helâkûme kaçd itme ey ecel
 Şâyed vişâl-i yâre irem ihtimâldür

(Kaynaklar: *Âşık Çlb.* 59b; *Hasan Çlb.* I, 232; *Ahdî*, 65b; *Beyânî*, 19a-b; *Künhü'l-Ahbâr*, 97; *Riyâzî*, 43a; *Fâizî*, 22; *A'lâm*, II, 1427; *Sicil*, II, 36; *Kafîle*, 71; *Tuhfe*, I, 116).

8. MEŞREBÎ (öl. 962/1554-55)

Istanbullu bir bıçakçının oğludur. Bıçakçı-zâde Meşrebî Çelebi diye anılır. Kaynakların belirttiğine göre, *nukûs-ı ilm-i ma'rifetten levh-i hâtırı sâde idi, sevâd-hânlığı ancak var idi*. Bu sözlerden onun fazla tahsilli olmadığı, belki birazcık okuma bildiği anlaşılır.

Meşrebî, musiki ile de ilgili idi. Sürekli hânende ve sâzendelerle düşüp kalkmaktaydı. Söylediği her gazeli aynı zamanda bestelediği için, hızla yayılıp kolay şöret kazanmasını sağlıyordu.

Bir ara Haydarhâne'ye intisap ederek kalenderliğe de soyunan Meşrebî, II. Selim'in şehzadeliğinde Manisa'da hizmetindeyken 962/1554-55'de ölmüştür.

Latiff'nin Meşrebî'ye ait gösterdiği şu hiciv, *Âşık Çelebi Tezkiresi*'nde Gazâlî'ye ait olarak kaydedilmiştir (vr. 297^a):

Şi'r okıdı Hayâli Beg pek pek
 Didüm anuñ kulağına yap yap

Bu gazeller senüñ midür, didi kim
 Issı çıkmazsa benümdür hep

*

'Aql-ı güm-reh vâdî-i 'ışkı dilerdi kim geçe
 Bir tarık ile yolın der-bend-i hayret bağladı

*

Dilâ bülbül gibi gül yüzine karşı figân itme
Şabâda bād-ı âhından ola ol gönce pejmurde

*

Firâkuñla za'if ü nâ-tüvân u derd-nâkem ben
Ğamuñdan şerha şerha pâre pâre çâk çâkem ben
Şarardum hasret-i âb-ı 'inebden hâke yüz-urdum
Ğazân vaktinde güyâ yire düşmiş berg-i tâkem ben
Kimi öldürse ihyâ eyler ol 'İsî-nefes ammâ
Bu ben ölümlüsin katl eylemez aña helâkem ben

(Kaynaklar: *Âşık Çlb.* 124a; *Hasan Çlb.* II, 903; *Beyanî*, 98; *Künhü'l-Ahbâr*, 175; *A'lâm*, VI, 4289; *Sicil*, IV, 369; *Tuhfe*, II, 958).

9. ENVERÎ (öl. 954/ 1547)

İstanbul'dur. Lâkabı Mürekkebcî Memî'dir. Bitpazarı'nda mürekkebcilik ve süzengerlik (iğnecilik) yapmaktaydı. Bir ara, Acem Remmâl Haydar'ın kethüdâsı olup dükkânını dağıtmışsa da, bir süre sonra tekrar eski işine dönmüştür. Âteş-bâzlıkta ve nefî-îndâzlıkta eşsiz idi. Bu münasebetle mirî kumbaracılığına kadar yükselmişti. Hatta, bir keresinde, sanat gücünü göstermek için fitil ateşini türlü renklere boyayıp padişaha sunmak isterken kıvılcım düşmesi sonucu bütün şiirleri ve belki evi yanmış, kendisi de bir çok yerinden yaralanmıştır. Kanunî Sultan Süleyman'a sunduğu bir kasidede, kendisi bu olaya şöyle işaret etmiştir:

Yağdı nârencî fitil otı libâs-ı cismin
Enverî geldi şehâ kapuña 'üryân biryân

Kanunî, şehzadeleri için 946/1539-40'da sünnet düğünü yaptığında, Enverî de "âteş-bâzlık" göreviyle havâî fişek gösterisi düzenlemiş, bir de kaside sunmuştur. Aşağıdaki beyitler bu kasidesindedir:

Saña nisbet ey şâh-ı 'âlî-cenâb
Yediğülle dizdâridur âfitâb

Öpe öpe pâyüñ eyâ şeh-süvâr
Ayaklandurubdur işini rikâb

Getürdi eyâ meh-liķâ Enverî
Belâ şehri içre iki çeşme âb

Enverî, 954/1547 tarihinde ölmüştür. Nazmî, onun ölümü için “*Yerin nûr ede bîçun Enverî'nin*” mısraını tarih düşürmüştür. Belîğ, Güldeste’de onun Bursalı olup, Seyyid Gazi Tekkesi şeyhi iken 956/1549’da öldüğünü söylerse de, doğru değildir.

Kaynaklar, Enverî’nin ümmîliği konusunda hem-fikirdir. Âşık Çelebi, onun hakkında şöyle diyor: “*elifi doğru mu yazılır, eğri mi yazılır bilmez idi. Nâme-i bî-hatt gibi huzûz-ı hutûtdan sâde idi. Oğlancık iken kayd-ı mektebden âzâde idi. Ve bi’l-cümle okumaz yazmaz idi. Kalem gibi karnun yarsan kara elif çıkmaz idi.*” Latifî’ye göre “*şol kadar ümmî idi ki, elifi doğruluğundan, kâfi eğriliğinden bilirdi.*” Çağdaşı şairlerden Kıyâsî’nin, onun mürekkebciliği yanında cahilliğini hiciv konusu yapan şu beyti de, söylenenleri destekler mahiyettedir:

O bir cehl-i mürekkebdür mürekkeb şatmadur kârı
Cihânda Enverî gibi siyâh-kâr olmasun kimse

Durum böyle olduğu halde, “tabiat-ı nazmiyesi” ve “selâkat-i şi’riyesi” sâyesinde “mergûb ma’nâlar” ve “iyi san’atlar” bulmaktaydı. Bu sebeble, onun şiirleri “nevâdir-i âlemden ve garaib-i benî Âdem’den” sayılmıştır.

Enverî’nin bazı şiirleri bestelenmiştir (bkz. Ek-1, 2, 3). Bunlardan, “*Yine ey rûh-ı musavver kafes-i tende misin*” mısraı ile başlayan şiiri İtrî (1640-1712) tarafından rehâvî makamında bestelenmiştir. (Yılmaz Öztuna, *Itrî*, Ankara 1987, s. 51; Tarık Kip, *Türk Sanat Musikisi Sözlü Eserler Repertuarı*, Ankara 1989, s. 298). Hacı Sadullah Ağa (1730-1801)’nın hümâyun nakış yürük semâi olarak bestelediği şu şiir, onun en tanınan eserleri arasındadır (Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, C. II/2, İstanbul 1976, s. 195; Tarık Kip, *a.g.e.*, s. 217):

Nideyin şahın-ı çemen seyrini cānānum yok
 Bir yanumca şalınur serv-i hırāmānum yok
 Bağrımūñ başına dāğ-ı gamuñ odlar yaqalı
 Qaldum ayakda qara başuma dermānum yok
 Emdürür gerçi lebin vaşlına cānlar virene
 Leb-i cān-bağşını emsem dimege cānum yok

Dede Efendi (1778-1846) de, Enverî'nin "*Rencîde sakın olma nigâh eylediğümden*" mısraı ile başlayan şirini nihâvend-i kebirde nakış yürük semâi olarak bestelemiştir (Y. Öztuna bu güftenin Enverî'ye ait olduğunu söyler: *Dede Efendi*, İstanbul 1987, s. 126. Tarık Kip'teherhangi bir kayıt yoktur: *a.g.e.*, s. 230).

Keşfüzzünûn'da Enverî'nin bir divanı olduğu kayıtlıdır. Tezkireciler, onun şiiirlerinden çok miktarda örnek almışlardır.

Enverî, bir gece yarısı iki testi şarap ile meyhaneden dönerken kola rastgelmiş, Ahmed Paşa'nın Kerem Kasidesi'nden bir mısraı şu şekilde tazmin ederek okumuş ve bunun üzerine yoluna gitmesine müsaade edilmiş:

İki destüm dolu mey destümi şındurma bentüm
 Tatalum iki elüm qanda imiş qanı kerem

*

Kitâb-ı hüsün öninden gidermez ey meh-rû
 Durup mütâla'a eyler egilmiş ol iki qaş

*

Naqd-i cān uğrısıdur dâr-ı cihānda tîrûñ
 Kesici oldı begüm belde durur şemşîrûñ

Zîkr ider vaşf-ı du'a-yı qadehî pîr-i muğān
 Varalum biz de du'āsın alalum ol pîrûñ

Dem-be-dem kalbine niçün dokınur 'uşşâkuñ
Çünkü nâzik geçer ey kaşı kemân tirün

*

Gayra şerbet baña tiz-âb şunarsañ çekeyin
Çekmeden üstüme bir kaatre dökersem lekeyin

*

Mihr tās oldu, felek dükkân, bulutlar gök futa
Bedr-i mâh âyinedür güyâ melekler ser-tırâş

*

Göz karasın eşk ile yuyayın ağarınca
Tâ kim nazarı pâk ola didâra varınca

Gamzeñle baña kâkülünün geçdigi bendi
Bir bir diyeyin igneden iplige varınca

Hicrânlu kumâş idi benüm Enveri sinem
Öldüm dem-i vuşlatda anı yâre sarınca

*

Katı gönlünden şikâyet eyledüm ey seng-dil
Dün gice düşde buluşdum Hâzret-i Bektaş ile

*

Kimesne çekdüğüm bilmez benüm Allah'dan gayrı
Nice miñnet çeker gönlüm kemend-i âhdan gayrı

*

'Arz idüp bağrum başın kıddün ümîd itsem n'ola
Çok dil-âverler begüm sancâk alurlar baş ile

*

Duğter-i rez çekilelden dir isem düşdi dile
Zâhidâ var yüri kıskanma helâlün dile

*

Girye-i telh eyler isem n'ola m nend-i 'arak
Ey felek bir lebleri m lden  ıkardu  sen beni

*

Destine tigin aldı ayağın durup didi
G rs n cih nda her kişi baŐı yarağını

*

Z lf nle ha u  'ilm-i vef  bahsin ider hep
Biri  ara c hil birisi cehl-i m rekkeb

*

Ne t ti dilli dilbersin ne n zik s m-tensin sen
Cih nda s ylen r bir t ti-i Őirin-s hansin sen

*

Her ya a b y-i k k l ni t rum r ider
 almaz Őab ya itd đi bu r zg rda

*

Őev -i ruhu la t zeled m sine d ğını
Bu tekye-g h-ı 'ıŐku  uyardum  er ğını

*

 add-i dil-c yına  yk ndi diy  g lŐende
Y semen serv-i h r m na nig r  dolaŐur

*

Őu indi d desine nergis n deg l Őebnem
Cih n g zine g rinmez olubdur aŐl 

*

P relenmiŐ s nesinde c n arayan m rden n
P reye atıldı bu kez oğlaru  ey  aŐı ya

*

Mey-i n b ile ge d n d n diy   a'n eyleme luŐ it
Ben m itd đ mi sen itme ey s fi ge enden ge 

*

Ebrûlaruñ ğamın ki dil-i nâ-tüvân çeker
Beñizer şu pehlevâna ki iki kemân çeker

*

Bir kerre pây-i yâre yüzüñ sürmedüñ diyü
Merdümler eşk-i çeşmi güherden bırağdılar

*

Didüm yatıya gitseñ şahrâ zamânı geldi
Ağyâr duydı didi dilber yabanda yatmaz

*

Birinde çeşmümün zülfün birinde 'aks-i ruhsâruñ
Şanasın Yûsuf'ı misk ile tartarlar terâzûda

*

Gice tâ şubha dek encüm gözetdüm bağmadı dirmiş
Ne bilsün anlaruñ göz kırpdığın ol meh karanûda

*

Seyr it bizümle gel didi öpdüm ayağın
Şevk ile düşdüm Enverî ol demde pâyine

*

İden deryüze dil şehrin hayâl-i çeşm-i dilberdür
Şadef tâcile yâhod iki mestâne kalenderdür

*

Her kaçan çıkısa 'arağ-çinden perişan kâkül
Şanki sünbüldür diyâr-ı Çin ü Mâçin'den çıkar

(Kaynaklar: *Latîfî*, 95-96; *Âşık Çelebi*, 50^b-51^a; *Beyâanî*, 15; *Ahdî*, 59a-b; *Hasan Çlb*, I, 189; *Kühü'l-Ahbâr*, 95-96; *Riyâzî*, 32^b-34^a; *Fâizî*, 9; *Mecelle*, 121; *Güldeste*, 452; *Keşfüzzünûn*, I, 777; *Sicil*, I, 33; *A'lâm*, II, 1057; *Tuhfe*, I, 74).

10. VÂLİHÎ (16.yy.)

Vâlihî Belgratlıdır. Adı Mehmet'tir. Mehmed-i Gâv-çeşm (-öküz gözlü) demekle meşhurdur. Ahmed-i Üştür-leb (-deve dudaklı) diye anılan bir de biraderi vardır.

"Gâv-çeşm ü har-sada üştür-leb ü buzgale-ruy "
mısraı bu ikisi için söylenmiştir.

Bu iki şairden bahseden sadece Latifî'dir. Buna sebep de kendine dil uzatmış olmalarıdır: "Bir zamanda bu fakîrin hakkında bir nice herze yemişler. Ma'nâsından kat'-ı nazar, vezni ve kafiyesi yok birkaç beyit hiciv demişler..."

Latifî'nin anlattığına göre, Vâlihî ve biraderi, kendilerini gelmiş geçmiş en mükemmel, en fâzıl olarak görmektedirler. Herhangi bir konuda, binlerce kesin delil de gösterilse, inanç ve inatlarından asla dönmek bilmezler. Takti', vezin, bahir ve ölçü bilmediklerinden, biri şiirin harflerini, cizm ve vukufunu sayar; diğeri de çöpten endâze düzüp dediği şiirin mısralarını ölçer, bir iki harf fazla gelse, "bir kelime-i terhîmdir" diye ikiye bölerdi. Her biri kendi zannınca dilberi över amma, övgüsü yergiye dönerdi. Şu matla'ı birlikte söylemişlerdir:

Her kaçan o mâhı görsem ay gördüm şanurum
Tâl'at-ı meymûn cihân-ârây gördüm şanurum

Latifî, onların "nâ-merbût" sözlerine örnek olarak şu beyti zikrediyor:

Gör n'itdi ey şanem yine şehlä gözün bize
Dikdi 'aşâ-yı gamzeden elâ gözün bize

Belgrat'ın a'yânından birisi öldüğünde, bunlardan birine dediler ki: Filan kişi büyüklerin ileri gelenlerindedir. Birkaç beyit mersiye deseniz uygun olurdu. Niye söylemediniz? Şöyle cevap verdiler: O kişi hayattan el yudu. Mersiye ile biz kimi övelim?

Latîf, Vâlihî ve kardeşi münasebetiyle, devrinde bunlar gibi, şairlerin beyitlerini bozup “ene ferid” davasında bulunan mukallit ve müteşairlerin çokluğundan da yakınmaktadır.

(Kaynak: *Latîf*, 355-357).

SONUÇ

Halk, Tekke ve Âşık edebiyatlarımızda varlığı herkesçe bilinen ümmî şairlere, 15. yy. ın sonlarından itibaren Klâsik edebiyatımızda da rastlamaktayız. Bizim tesbitlerimize göre bunların sayısı on civarındadır. Yukarıda görüldüğü üzere, bu şairlerin hepsi de esnaftan kişiler. Şeyhî çağşırıcı, Huffî ayakkabıcı, Bîdârî sarraf, Siyâbî terzi, Enverî iğneci ve mürekkebeçi. Bazıları, imparatorluğa başkentlik yapmış olan İstanbul, Bursa ve Edirne gibi şehirlerden. Buralardaki yoğun kültür atmosferini anlamak mümkün. Ancak, buralardan uzakta Merzifon, Kefe ve Diyarbakır’dan olanlar da var. Meselâ Diyarbakırlı Cemîlî’nin Tebriz’e, Herat’a gittiği, Hüseyin Baykara’nın meclislerinde bulunduğu, Ali Şir Nevâî’nin üç divanına “kafiye-ber-kafiye” nazire söylediğini yukarıda gördük. Bu hadise, o asırlarda Türk coğrafyaları arasındaki kültür münasebetleri hakkında bir fikir verdiği gibi, Herat mektebinin Anadolu sahasındaki etkilerinin boyutlarını da düşündürüyor.

Ümmî şairlerden Cemîlî, Huffî ve Enverî’nin divan sahibi oldukları Keşfüzzünûn’da kayıtlı. Ayrıca, bunlardan Enverî’nin şiirleri, üç asır sonra bile, İtrî, Sadullah Ağa ve Dede Efendi gibi büyük sanatkârlar tarafından bestelenmiş. Muhtemelen bestelenmiş başka şiirleri de var. Bu durum, onun tesirinin asırlarca devam etmiş olduğunu göstermektedir. Bu şairlerden Meşrebî, yazdığı şiirleri aynı zamanda bestelediği için şöhretinin daha çabuk yayılmasını sağlamış. Bu örnek, ümmî şairlere benzer bir durumun klâsik bestekârlar için de söz konusu olduğunu düşündürmektedir.

Ümmîlik hadisesi Halk Edebiyatı için kanıksanan bir husus olduğu halde Klâsik edebiyat için izaha muhtaçtır. Zira, bu edebiyatın yaslandığı zengin kültür birikimi, kullandığı aruz vezni ve estetik kaideleri hususi bir

tahsili gerekli kılmaktadır. O halde tezkirecilerin övmekte birbiriyle yarıştığı, “nevâdir-i âlemden ve garâib-i benî Âdem’den” saydığı bu şairler nasıl yetişmiştir?

Bu soruya doğru cevap bulabilmek için önce zihnimizdeki “halk” ve “halk olmayanlar” şeklindeki yanlış tasnifi bir yana bırakmak lâzım. Osmanlı toplumunda, dokusunu dinî-tasavvufî kültürün beslediği oldukça mütecânis bir yapı mevcuttu. Câmî, tekke, medrese, köy odası ve kahvehânelerde okunan muayyen eserler bu yapıyı oluşturmaktaydı. Başta İstanbul olmak üzere belli merkezlerde yoğunlaşan kültür faaliyetleri, suya atılan taşın halkaları gibi yayılarak safha safha halka intikal ediyordu. 16. yy. a gelindiğinde bu süreç iyice hızlanmış, okuyucunun zevki ve kültür seviyesi de bir hayli yükselmişti. İmparatorluk coğrafyasında yaşanan bu yoğun ve yaygın kültür hayatının sonucu olarak şuarâ tezkirelerinde esnaf tabakasından şairler, cihan padişahlarıyla yan yana durur oldular. Bunlar arasında, sözünü ettiğimiz ümmî divan şairleri de vardı.

Bu ümmî şairlerin yetişmesinde, “sözlü irfanımızın rahlesiz divitsiz mektepleri” olan sohbet meclislerimizin önemli rol oynadığı kesin. Latîfî’nin Huffî hakkındaki isabetli tesbitlerine katılmamak mümkün değil: Huffî, “terakkiyu’l-ukalâ bi-mücâleseti’l-ezkiyâ” sözü gereği sürekli fâzıl ve kâmil kimselerle sohbet ve münasebette bulunmuş, “huzi’l-ilme min efvâhi’r-ricâl” sözüne uyarak büyüklerin sohbetlerinden o kadar çok lûgat, ibârât ve aklî-naklî meseleyi hafızasına kaydetmiş ki, kitapsız-deftersiz müftü ve müderris olmuş... Öyle ki, Huffî hakkında söylenenleri pek akla yatkın bulmayan Fatih, onu huzuruna çağırarak şiirlerini bizzat dinlemiş, takdir ederek ihsanlarda bulunmuştur. Çağşırıcı Şeyhî’nin de “müsâhabetinin her gâh ehl-i ilm tâifesiyle olduğu” vurgulanmaktadır. Ahmed Paşa gibi bir şairle sohbet arkadaşı olan Şeyhî’nin ebcedle tarih düşürmesini yadırgamak elden gelmiyor.

Burada, söz konusu edilen şairlerin büsbütün cahil olmadıkları hatıra gelebilir. Gerçekten, tezkirelerde bazı şairler hakkında “... belki sevâd-hân olduğu...” şeklinde tereddüt ifadelerine rastlanır. Ancak, birçoğunun ümmîliği açıkça belirtilmiştir. Bunların en meşhuru olan Enverî hakkında Âşık Çelebi’nin söylediklerini yukarıda gördük. Onun sözleri bu konuda

hiç bir tereddüte yer bırakmıyor. Ayrıca, Kıyâsî'nin hiciv beyti de onu desteklemektedir.

Kıyâsî okur-yazarlığı ile böbürlene dursun, Enverî'nin "*Nideyim sahn-ı çemen seyrini cânânım yok*" mısraı ve diğerleri, dört yüz seneden beri gönüllerimize ses vermeye devam ediyor. Sonuç olarak, sözlü irfan meclislerimizin bereketi içinde yetişmiş Enverî ve benzeri ümmî şairlerimizi, klâsik kültürümüzün halka intikalinin önemli göstergelerinden birisi olarak değerlendirmek lâzımdır.

BİBLİYOGRAFİK KISALTMALAR

- Ahdî : Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, Millet Ktb. Ali Emirî, Tarih 774.
- A'lâm : Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l-A'lâm*, C. I-VI, İst., 1898
- Âmid : Ali Emirî, *Şuarâ-yi Âmid*, C.I, İst. 1328.
- Ârif Hikmet : Ârif Hikmet Bey, *Ârif Hikmet Bey Tezkiresi*, Millet Ktb. Ali Emirî, Tarih 789.
- Âşık Çlb. : Âşık Çelebi, *Meşâirü's-Şu'arâ or Tezkire of Âşık Çelebi*, Yayınlayan: G.M.Meredith-Owens, London 1971.
- Beyânî : Beyânî Mustafa, *Beyânî Tezkiresi*, Millet Ktb. Ali Emirî, Tarih 757.
- Enîsü'l-Müsâmirîn : Abdurrahman Hibrî, *Enîsü'l-Müsâmirîn*, İst. Üniv.Ktb. TY. 451.
- Fâizî : Kaf-zâde Fâizî, *Zübdetü'l-Eş'âr*, Nuruosmaniye Ktb. 3723.
- Güldeste : İsmail Beliğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dâniş-verân-ı Nâdire-dân*, Bursa 1302.

- Hasan Çlb. : Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, Haz.İbrahim Kutluk, C.I-II, Ankara 1978, 1981.
- Kafile : Mehmed Tevfik, *Kafile-i Şuarâ*, İstanbul 1290.
- Keşfüzzünûn : Kâtip Çelebi, *Keşf el-Zunûn*, C.I-II, İstanbul 1971.
- Kühü'l-Ahbâr : Mustafa İsen, *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Atatürk Üniv.Ed.Fak. (Doktora Tezi), Erzurum 1979.
- Latîf : Latîf, *Tezkire-i Latîf*, İstanbul 1314.
- Mecelle : Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, *Mecelletü'n-Nisâb*, Süleymaniye Ktb. Halet Efendi, 628.
- Riyâzî : Riyâzî, *Riyâzü's-Şu'arâ*, Nuruosmaniye Ktb. 3724.
- Sehî : Sehî Bey, *Âsâr-ı Eslâfdan Tezkire-i Sehî*, İstanbul 1325.
- Tuhfe : Nail Tuman, *Tuhfe-i Nailî*, C.I-II, MEB Türk Ansiklopedisi Ktb. B. 870.

Ek : 1*

NIHAVEND-İ KEBİR
RENCİDE SAKIN OLMA

YÜRÜK SEMÂİ

DEDE EF.

REN Cİ DE SA KIN OL MA NI GÂH EY
LE Dİ GİM DEN EY RUH LE Rİ MA HİM HANF
EY LE GÖ ZÜM NURUSEN ÂH EYLE Dİ
GİR DEN EY ÇEŞ Mİ Sİ YA HİM GEL
GEL CA NİM DÂ Nİ HÂN GEL GEL
GEL ÂH EL A MÂN - SÂZ -
TEN NEN Nİ TEN NEN Nİ TEN NEN Nİ TEN NEN TEN NEN Nİ TEN NEN Nİ
TEN NEN Nİ TEN NEN NEN A MÂN EY ÇEŞ Mİ Sİ
YA HİM CÜR Mİ SE SE NİN HÜSNÜ HE YU
SUF DE Dİ GİM DEN İN CİN ME

* Notaları Sayın Dr. Nazmi Özalp lütfetmişlerdir.

E FEN DİM MAH CU BU NAM EL HAK GÜ NAH

EYLE Dİ GİM DEN AF FEYLE GÜ NA

HİM GEL GEL CA NİM DA MI HAN

GEL GEL GEL AH EL A

MAN - SAZ - TEN NEN Nİ TEN NEN Nİ TEN NEN Nİ TEN NEN

TEN NEN Nİ TEN NEN Nİ TEN NEN Nİ TEN NEN NEN A MAN

AF EYLE GÜ NA HİM

DENCİDE SAKIN OLMA NİGÂH EYLEDİĞİMDEN EY RÜHLERİ HÂİM
 HÂVE EYLE GÜNAH MURU SEN İN EYLEDİĞİMDEN EY CENİ SİDÂİM
 CÜR'İSE SENİN HÜŞÜNE YUSUF BEDIĞİMDEN İNCİME EY'ENDİM
 MAHCUBUNAM ELHÂK GÜNAH EYLEDİĞİMDEN ALFEYLE GÜNAHİM

HİCAZ HÜMAYÜN NAKİŞ YÜRÜK SEMAİ

(Nideyim sahnı çemen seyrini cananım yok) (1760-1825)

Yürük Semaî

Hacı Sadullah Ağa

Ah ni de yim sah ni ce men sey ri ni ca

ma ma nim yak

yu yar yar hay ra nin o lam

yar dost dost

kur ba nin o ... lam dost yella u ye ke la

lu la la

ben rum ye te la li terel li ye ke li

la la la

mi rim te re la li

Nideyim sahn-ı çemen seyrini cananım yok
 Bir yarımcı salınır seyr-i hicrânım yok

YİNE EY RÜH-İ MUSAVER KAFES-İ TENDE MİSİN

Usûlü: Berefşan

REHAVİ BESTE

Müzik: İTRİ
Söz: ENVERİ

♩ = 60

Yİ YOK İN NE SA VE EY BİR Kİ RÜH YUS SEN
 Hİ İNT İN Hİ İNT İN ŞAY CİN SÖZ
 VER DİN KİN İKİ İNE Dİ FE Nİ Nİ Sİ İNT DİF TEN BLR TER
 TEN DEZ Tİ DE Mİ SİN DE Mİ SİN DE Mİ SİN
 A CA NİM EN DA TE Sİ TEN A CA NİM KEN Dİ SİN
 TEN BLR TER İNE Mİ SİN VAY VAY VAY
 MİYANHANE
 VA' DE İLER ET
 MİŞ İ DİN
 İ Sİ KA RAH
 NİY LE ME YE H CA NİM

A SI KA RAH ME!
LE ME YE VAY

VINE EY DİLİ-İ MİSALİN İLAFES-İ TENDE MİSİN ?
YOKSA BİR VUSLAT İÇİN DİĞERDE MİSİN ?
VA'DELER ETMİŞ İDİN HÂSİKÂ SÂTANLARI MEYVE
ENVERİ SEN DAHI GÖR KENDİNİ DİĞERDE MİSİN ?